

Олена БОРИСЛАВСЬКА

/ кандидат юридичних наук, доцент

Львівського національного університету імені Івана Франка,
співредактор «Українського часопису конституційного права»

«Демократія — найгірша форма правління за винятком усіх інших, які людство спробувало до цього часу», — з такими словами звернувся Уїнстон Черчіль до Британської Палати громад 11 листопада 1947 р. Ця фраза відомого британського державного діяча, неперевершеного оратора, лауреата Нобелівської премії, є концентрованим викладом тих надій, які повоєнна Європа покладала на демократію як одну із найдієвіших гарантій миру.

Дві світові війни, що принесли небачену до того кількість жертв, страждань, смертей та поневолень, підштовхнули європейські народи до переосмислення таких базових понять, як цінність людського життя, людська гідність, права людини, а також пошуку механізмів їхнього захисту. Одним із найдієвіших засобів гарантування цих цінностей вважали демократію. Відомий теоретик міжнародних відносин і автор концепції ліберального демократичного миру Майкл Доїл зазначає, що мир і демократія є двома сторонами однієї медалі¹. Саме демократія стала однією із фундаментальних опор у будівлі повоєнного світу, однією із базових ідей, навколо яких держави об'єднувались у міжнародні організації. «Мир і соціально-економічний та культурний розвиток — це водночас як умови, так і плоди демократії», — сказано в Універсальній Декларації з демократії, прийнятій Міжпарламентським союзом у рамках ООН у 1997 році.

Мир — це ідеальні умови для демократії, проте невдовзі після конструювання міжнародної системи безпеки і миру у повоєнному світі з'явилися нові, пов'язані із загрозами національній безпеці, виклики, які засвідчили, що демократія повинна

ДЕМОКРАТІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

вміти себе захистити. До традиційних війн у ХХІ столітті «долучилися» інформаційні, гібридні, кібервійни. А тероризм набув таких масштабів, що створює загрозу самому демократичному порядку як способу правління (на цю тему у The Guardian вийшла стаття під заголовком «Чи може тероризм знищити демократію?»)².

Ще у тридцятих роках ХХ століття соціологи Карл Льовенштайн і Карл Маннгайм розмірковували про доречність запровадження такого поняття, як *войовнича демократія* (Streitbare Demokratie)³. А рішенням Федерального Конституційного Суду Німеччини щодо Соціалістичної партії Рейху у 1952 році ця теорія була введена у практику. Згідно з цим, у разі, якщо політична партія відкидає верховні принципи демократії, вона може бути усунена з політичного процесу⁴.

Вочевидь, не тільки право на демократичну участь може бути об'єктом обмежень у випадку загроз національній безпеці. І такий підхід був відображений у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка у статті 15 передбачила можливість відхилення держав від зобов'язань щодо гарантування основоположних прав людини у випадках війни або іншої суспільної небезпеки. Войовнича демократія дозволяє

1 Michael W. Doyle. *Liberal Internationalism: Peace, War and Democracy* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/themes/peace/doyle/#2

2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2007/sep/30/canterrorismdestroy>

3 Нінет Антоні Абат. Конституційний краудсорсинг, спрямований на примирення народу і аристократії // Український часопис конституційного права. — 2017. — №1. — С. 23.

4 Donald P. Kommers. *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*. — Durham, NC: Duke University Press, 1997. — P. 219.

обмежувати свободу слова, політичну участь і політичний плюралізм, не змінюючи ключових цінностей, що покладені в основу конституції. При цьому, обмеження основоположних прав розглядаються як обґрунтований та необхідний захід, спрямований на захист демократичної системи.

Проте надання державі легальних можливостей відступати від гарантованих конституцією прав несе у собі і певні загрози, передусім — державного свавілля, авторитаризму, диктатури. Відтак, застосовувані державою обмежувальні заходи мають бути виключними, тимчасовими та співрозмірними із тими загрозами нацбезпеці, які держава намагається усунути за їх допомогою. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово зазначав, що принцип войовничої демократії полягає в її обмеженні надзвичайними випадками⁵. Як ЄСПЛ, так і інші органи та установи Ради Європи розробили низку стандартів обмежень основоположних прав, у тому числі — права на демократичну участь, що покликані забезпечити баланс між потребами національної безпеки, з одного боку, та демократії і прав людини, з іншого.

До прикладу, у резолюції від 22 червня 2016 року Парламентська Асамблея Ради Європи заявила про необхідність перевірки законодавства, прийнятого владою Туреччини з метою боротьби з тероризмом, а також практики його реалізації, на предмет дотримання європейських стандартів та принципу пропорційності. Визнаючи, що країна зіштовхнулася із масштабними та неодноразовими терористичними атаками, підготовленими Ісламською державою, Робітничою партією Курдистану та іншими організаціями, що призвели до численних жертв у низці міст, та право і обов'язок Туреччини протистояти тероризму з метою захисту своїх громадян, Асамблея водночас наголосила, що такі заходи безпеки повинні відповідати міжнародному праву, а також принципам необхідності та пропорційності⁶.

Демократична держава, що функціонує в умовах миру у конституційно встановлених межах та забезпечує основоположні права людини — це реальність у низці країн світу, для інших — це ідеал,

⁵ Див., для прикладу, *Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у справі Об'єднана комуністична партія Туреччини проти Туреччини (1998)*. Заява № 19392/92 (ЄСПЛ, 30/01/1998), а також у справі *Геррі Батасуна та Батасуна проти Іспанії (2009)*. Заява № 25803/04 і 25817/04 (ЄСПЛ 30 червня 2009 р.)

⁶ Resolution №2121 (2016), *The functioning of democratic institutions in Turkey*, Parliamentary Assembly, Council of Europe.

менш чи більш досяжний. Проте кожна держава у сучасному світі, незалежно від ступеню її демократичності, може зустрітися із викликами у вигляді тероризму, війни чи з іншими загрозами національній безпеці. Тож як має діяти сучасна демократична держава в таких умовах? Які засоби є прийнятними для застосування демократичною державою, що керується верховенством права, в таких ситуаціях? Яким чином і до якої міри мають гарантуватися права людини? Як в таких умовах мають працювати інститути демократії? Чи передбачає сучасна доктрина конституційної демократії ефективні механізми балансу, з одного боку, проголошених та гарантованих прав і свобод людини, з іншого — заходи захисту національної безпеки, оборони, безпеки громадян?

Важливо також зауважити, що держави з усталеними конституційними традиціями та, що важливіше, інституційними механізмами демократії, менш схильні до авторитаризації влади, ніж ті, які тільки перебувають на шляху становлення конституційної системи правління. Тож закономірно постає питання, чи однаковими мають бути застосовувані критерії обмежень для цих держав?

Відповіді на ці питання ми шукаємо у цьому номері «Українського часопису конституційного права». Так, стаття Дайнюса Жалімаса присвячена юридичному аналізу анексії Криму на основі норм міжнародного права, а також оцінці аргументів, що застосовуються для обґрунтування тези про «возз'єднання Криму з Росією». У науковій праці Михайла Савчина автор здійснює пошук засобів відновлення конституційного правопорядку в умовах кібервійни, «гібридної», економічної, інформаційної воєн. Дослідження Ірини Заверухи ставить під сумнів доречність застосування терміну «внутрішньо переміщені особи» для визначення правового статусу осіб, що були вимушені переселитися з окупованих територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, а також із зони збройного конфлікту на Сході України. Альберт Єзеров досліджує конституційну безпеку як одну із складових національної безпеки. Традиційна рубрика «Європейські стандарти конституціоналізму» присвячена стандартам Ради Європи у сфері допустимих обмежень основоположних прав людини в умовах загроз національній безпеці.